

הסוגיא הארבע עשרה – 'חביצא' (לז ע"ב)

1. א. מימרא של רב יוסף
אמר רב יוסף: האי חביצא דאית ביה פרורין כזית – בתחלה מברך עליו המוציא לחם מן הארץ ולבסוף מברך עליו שלש ברכות; דלית ביה פרורין כזית – בתחלה מברך עליו בורא מיני מזונות, ולבסוף ברכה אחת מעין שלש.
2. ב. ראייה של רב יוסף לדבריו מברייתא
אמר רב יוסף: מנא אמינא לה – דתניא: היה עומד ומקריב מנחות בירושלים, אומר: ברוך שהחיינו וקימנו והגיענו לזמן הזה; נטלן לאכלן – מברך המוציא לחם מן הארץ, ותני עלה: וכולן פותתן כזית.
3. ג. קושיא של אביי על רב יוסף, תירוץ על דרך האוקימתא, קושיא על התירוץ, ותירוץ נוסף
אמר ליה אביי: אלא מעתה, לתנא דבי רבי ישמעאל דאמר, פורכן עד שמחזירין לסלתן, הכי נמי דלא בעי ברוכי המוציא לחם מן הארץ!
4. וכי תימא הכי נמי, והתניא: לקט מכולן כזית ואכלן, אם חמץ הוא – ענוש כרת, ואם מצה הוא – אדם יוצא בו ידי חובתו בפסח!
5. הכא במאי עסקינן – בשערסן.
6. אי הכי, אימא סיפא: והוא שאכלן בכדי אכילת פרס, ואי בשערסן – האי שאכלן, שאכלו מיבעי ליה!
7. הכא במאי עסקינן – בבא מלחם גדול.
8. מאי הוה עלה?
ד. פסקי הלכה של רב ששת ורבא
9. אמר רב ששת: האי חביצא, אף על גב דלית ביה פרורין כזית – מברך עליו המוציא לחם מן הארץ.
10. אמר רבא: והוא דאיכא עליה תוריתא דנהמא.

מסורת התלמוד

[10-1] בבלי מנחות עה ע"ב. [3-1] אמר רב יוסף: האי חביצא... וכולן פותתן כזית... אמר ליה אבוי: ...לתנא דבי רבי ישמעאל דאמר, פורכין עד שמחזירין לסלתן, הכי נמי. השו"י ירושלמי ברכות ו א, י ע"א. [2] היה עומד ומקריב... המוציא לחם מן הארץ. תוספתא ברכות ה כב. וכולן פותתן כזית. השו"י משנה מנחות ו ד; תוספתא מנחות ח ט; ספרא נדבה פרק יב, הלכה ד. [4] לקט מכולן כזית ואכלן, אם חמץ הוא – ענוש כרת. השו"י תוספתא תרומות ז ד; פסחים א יב (נוסח כ"י לונדון והדפוס); כריתות ב ג. [6] והוא שאכלן בכדי אכילת פרס. תוספתא פסחים א יב. 10. אמר רבא: והוא דאיכא עליה תורתא דנהמא. השו"י להלן לט ע"א, סוגיא כ, "צנומה", [4-3].

רש"י

מנא אמינא לה דאפרורין כזית מברכין המוציא. היה ישראל עומד. ומקריב מנחות ונתנה לכהן להקריבה. אומר ברוך שהחיינו אם לא הביא מנחות זה ימים רבים. נטלן לאכלן הכהן. ותני עלה כלומר ותנן על המנחות, מנחת מחבת ומנחת מרחשת הקריבות כשהן אפויות. וכולן פותתן כלומר: בוצען קודם קמיצה, ועושה אותן פתיתין כזיתים כדכתיב פתות אותה פתים (ויקרא ב), אלמא: פתיתין כזיתים מברך עליהן המוציא. פורכין למנחות האפויות על המחבת ועל המרחשת קודם קמיצה, עד שמחזירין לסלתן. הכי נמי דפליג אהא דקתני מברך המוציא. והתניא לקט מכולן פתיתין המנחות. כזית כו' ומדקאמר יוצא בו ידי חובתו בפסח משום אכילת מצה, דמצות עשה היא דכתיב בערב תאכלו מצות, והתם לחם בעינן, דכתיב בה לחם עוני, אלמא: לחם הוי, ומברך המוציא, והא מתניתין על כרחך רבי ישמעאל היא, דהא קתני לקט מכולן כזית אלמא בפתיתין פחותין מכזית קאי. בשערסן כשחזר וגבלן יחד וחזר ואפאן. ערסן לשון עריסותיכם. והוא שאכלן בכדי אכילת פרס שלא ישהה משהתחיל לאכול שיעור כזית עד שגמר אכילת השיעור יותר מכדי אכילת חצי ככר של שמנה ביצים, דהוי חציו ארבעה ביצים, שזהו צירוף שיעור אכילה, ואם שהה יותר אין האכילה מצטרפת, והוה ליה כאוכל חצי זית היום וחצי זית למחר, ואין בו חיוב כרת אם חמץ הוא. ואי בשערסן והוא שאכלו לשון יחיד מיבעי ליה. הכא במאי עסקינן ובשלא ערסן היא, וכדקאמרת, והא דקתני דחשיב למיהוי לחם בבא מלחם גדול ונשאר מן הלחם שלא נפרס כולו, אבל אם נפרס כולו לא חשיבי פתיתין הפחותים מכזית, ולא מברכין המוציא, ואין יוצא בהן ידי חובת מצה בפסח. תורתא דנהמא תואר מראית הלחם.

מהלך הסוגיא ותולדותיה

לפי משנתנו, ברכות ו א, מברכים "בורא פרי האדמה" על פרות הארץ כמות שהם או מעובדים, פרט לפת, שברכתה "המוציא לחם מן הארץ". ברם, בסוגיות ט"ג לעיל נידונה ברכה נוספת על פרות אדמה מעובדים, "בורא מיני מזונות". ברכה זו מיועדת לפת מבושלת שאיבדה את צורתה,¹ וכן למעשה קדרה² – דגן גרוס מבושל.

הסוגיא שלנו עוסקת בפת מעובדת מסוג אחר: פירורי לחם המכונים בארמית "חביצא".³ רב יוסף סבור שמברכים על חביצא "המוציא" וברכת המזון רק אם יש בה פירורים בגודל כזית או יותר, אבל על פירורים הקטנים מכזית מברכים "בורא מיני מזונות" ו"ברכה אחת מעין שלוש" [1], וזאת משום שהקפידו לפורר את המנחות לפתיתים של כזית ולא פחות מכן כדי לברך עליהן "המוציא" [2]. אביי מקשה על רב יוסף על סמך עמדתו של תנא דבי רבי ישמעאל שלפיה פוררו את המנחות עד שהחזירו אותן "לסולתן" [3], והוא מביא מקור תנאי שלפיו גם כשליקט פירורי מצה לכדי כזית יוצאים בכך ידי חובת מצה בפסח [4], מה שמוכיח לכאורה שגם מצה המפוררת לכדי פירורים של פחות מכזית נתפסת כלחם. לאחר ניסיון לתרץ שמדובר במי שהחזיר את הפירורים הדקים הללו לכדי עיסה אחת ("בשערסן"⁴) [5], תירוך הנדחה משום שאינו מסתדר עם המשך לשון הברייתא [6], נקבע שהברייתא שלפיה יוצאים ידי מצוות מצה במצה מפוררת עוסקת בפירורי מצה הבאים מלחם גדול [7]. לכאורה גם רב יוסף עוסק בפירורי לחם הבאים מלחם גדול, ואף על פי כן הוא סבור שמברכים "המוציא" רק כשהפירורים הם בגודל זית, ולכן קשה להבין כיצד יש בפיסקא [7] תירוך לקושיית אביי על רב יוסף. מסיבה זו פירש רש"י⁵ ש"בא מלחם גדול" משמעו שהלחם הגדול עומד עדיין בעינו, אלא שפורר חלק ממנו לפירורים הקטנים מכזית ואכלם בכדי אכילת פרס כדי לקיים מצוות מצה, מה שאין כן במקרה שלנו, שיש לפניו "חביצא", פירורים, בלבד. בסוף הסוגיא שואלת הגמרא כיצד התייחסו אחרים לדברי רב יוסף ואביי [8], והיא מביאה את עמדתו של רב ששת שלפיה מברכים "המוציא" גם על פירורים של פחות מכזית [9], ודברי רבא, המסייג את דברי רב ששת וקובע שאין זה אלא במקרה שיש לפירורים "תוריתא דנהמא", תואר לחם [10].

הביטוי "תוריתא דנהמא" טעון הסבר. על פי רוב פירשו שהביטוי מתייחס לצורת הפירורים. אף אם הפירורים קטנים מכזית, אם הם גדולים דיים כדי שיהיה ניכר שהם פירורי לחם דווקא, ולא סוג של קמח או חומר טחון אחר, ואם הם לא נימוחו על ידי בישול או המסה בנוזלים או הדבקה על ידי נוזלים, אזי יש עליהם "תואר לחם".⁶ אחרים פירשו שחביצא אינה פירורי לחם סתם אלא פירורי לחם שנתבשלו במים (ראו להלן, עיוני הפירוש לפיסקא [1], ד"ה חביצא). אף בכגון זה לפעמים ניכר תואר הלחם בפירורים אליבא דרבא, ורבא בא למעט מקרה שבישל את הפירורים או המיס אותם במים, והפירורים עצמם אינם בעין ואין צורתם ניכרת.⁷

אך להלן, בסוגיא כ, "צנומה", [4], לט ע"א-ע"ב, פוסק רבא שאין מברכים "המוציא" על הפת אלא לפני בציעתה, ולכן אין מברכים "המוציא" כלל על פת הצנומה בקערה, דהיינו פרוסת לחם יבשה השרויה בתבשיל. לכן נראה שגם כאן הדרישה של רבא שיהיה לחביצא "תואר לחם" אינה מתייחסת לצורת הפירורים אלא לצורת הכיכר. לפי רבא מברכים "המוציא" על פירורי

1 ראו לעיל, לו ע"א, סוגיא י, "מזונות", פיסקא [10], וכן לעיל, לו ע"א-ע"ב, סוגיא יא, "חטה", וסוגיא יב, "אורו". וראו הדיון בסוגיא י, "מזונות", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: לתולדות הברכה בורא מיני מזונות".
 2 ראו לעיל, לו ע"ב, סוגיא ט, "דייסא", ולעיל, לו ע"ב – לו ע"א, סוגיא י, "מזונות", ולעיל, לו ע"ב, סוגיא יג, "ריהטא", וראו הדיון בסוגיא י, "מזונות", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: לתולדות הברכה בורא מיני מזונות".
 3 לשם עצם זה, מוצאו ומשמעו, ראו לעיל, הדיון בסוגיא ט, "דייסא", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה", והערות 15-19 שם. לפירושי הראשונים ראו להלן, עיוני הפירוש לפיסקא [1].
 4 ראו ספרי במדבר פיסקא קי ("ראשית עריסתכם, משתתערס"); והערות ח' קהו"ט, הערוך השלם (לעיל, סוגיא ה הערה 27), כרך ו, עמ' 272, ערך "ערס 3".
 5 רש"י ברכות לו ע"ב, ד"ה הב"ע.
 6 ראו רבנו חננאל ברכות לו ע"ב, ד"ה מאי הוא עלה; ריטב"א ורא"ה ברכות לו ע"ב, ד"ה אמר רב יוסף; תוספות ברכות לו ע"ב, ד"ה חביצא, ד"ה אמר רבא וד"ה תוריתא דנהמא.
 7 ראו, למשל, תוספות שם, ד"ה אמר רבא, לפירוש רש"י; תלמיד רבינו יונה, דפי הרי"ף כו ע"ב, ד"ה על כן.

לחם בין כשהם גדולים מכזית ובין כשהם קטנים מכזית, בתנאי שהדביקם יחד או בישראל יחד לכדי עיסה אחת בצורת כיכר לחם, שכן רק על כיכר שלמה לפני בציעתה מברכים "המוציא"⁸. הסוגיא מופיעה כמעט מילה במילה גם בבבלי מנחות עה ע"ב, ושם היא מוסבת על משנה מנחות ו ד. וזה לשון המשנה:⁹

כל המנחות הנעשות בכלי טעונות פתיתה. מנחת ישראל כופל אחד לשנים ושנים לארבעה ומבדיל; מנחת כהנים כופל אחד לשנים ושנים לארבעה ואינו מבדיל. מנחת כהן המשיח לא היה מכפלה. רבי שמעון אומר מנחת כהנים ומנחת כהן משיח אין בהם פתיתה מפני שאין בהם קמיצה, וכל שאין בהם קמיצה אין בהם פתיתה. וכולן פתיתן כזיתים.

מכיוון שנושא הסוגיא הוא הברכה על חביצא, ועניין המנחות מוזכר בשקלא וטריא רק כסיוע והוכחה לפסקי ההלכה בעניין הברכה, נראה ברור שיסוד הסוגיא כאן בברכות, והיא הועברה למנחות משום שהמקור התנאי השני המובא בדברי רבי יוסף שבפיסקא [2], "כולן פותתן כזית", נתפסה כסיפא של המשנה במנחות. ואכן, הסוגיא שלנו זהה כמעט¹⁰ לסוגיא כפי שהיא מובאת במנחות, פרט לנקודה זו: במקום "ותני עלה: וכולן פותתן כזית" [2] שבברכות, מצאנו במנחות "ותנן: וכולן פתיתן כזיתים (או "כזית")", והיינו לשון המשנה במנחות שעליה מוסבת הסוגיא.¹¹

הקשיים בסוגיא

המבנה של הסוגיא בכלל, ומהלך המשא והמתן שזום אביי בפרט, רצופים קשיים. נציין אותם אחד אחד:

1. בפיסקא [1] טוען רב יוסף שאין מברכים "המוציא" על פתיית לחם הפחותים מכזית. בפיסקא [2] מוכיח רב יוסף את עמדתו מברייתא שלפיה מברכים "המוציא" על אכילת מנחות, בצירוף מקור תנאי נוסף שלפיו פותתים את המנחות לפרוסות של כזית לפחות. אך מניין לרב יוסף שיש קשר בין שתי ההלכות, ושפותתים את המנחות לכזיתים כדי לברך עליהן "המוציא"? שמא הלכה זו לחדוד והלכה זו לחדוד: מברכים "המוציא" על פירורי לחם גם אם הם קטנים מכזית, אך פותתים את המנחות לפרוסות גדולות יחסית מטעם אחר! כפי שנראה להלן, במדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: דברי רב יוסף", שני טעמים נוספים נאמרו בפתיחת המנחות לכזיתים דווקא בספרות התנאית. מניין לרב יוסף, אם כן, שהדבר קשור בברכת "המוציא"?
2. ביסוד הסוגיא עומדת מחלוקת בין בני הפלוגתא רב יוסף [1] ורב ששת [9], וברור מן הלשון הזוהה ("האי חביצא דאית ביה פירורין כזית... דלית ביה פירורין כזית...") ו"האי חביצא אף על גב דלית ביה פירורין כזית...") שהמימרות של שני האמוראים נוסחו על ידי מנסח אחד, וכפי שמצאנו במחלוקות מסוגנות מסוג "איתמר". אף על פי כן דברי רב ששת מובאים בנפרד, בסוף הסוגיא, וזאת רק לאחר מיצוי הדיון בין רב יוסף לאביי, ולא עוד אלא שדברי רב ששת מובאים בלשון "מאי הוה עלה", לשון השמור בדרך כלל למקרים שבהם אמוראים מאוחרים דנים במחלוקת אמוראים שקדמה להם – מה שאינו מתאים כלל למחלוקת רב יוסף ורב ששת, שהם בני דור אחד ובני פלוגתא. כיצד ומדוע נדחו דברי רב ששת לסוף הסוגיא?

8 ראו בדיון בסוגיא הזיא, מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה" ועיוני הפירוש לפיסקאות [3] ו-[4], ולהלן בדיון בסוגיא שלנו, מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: שני פירושים ליתוריתא דנהמא".

9 סדר הפרקים בבבלי שונה מזה שבמהדורות המשנה, ולכן בבבלי מופיעה משנה זו בפרק ז.

10 לחילוף נוסח נוסף בין שתי הסוגיות ראו להלן, עיוני הפירוש לפיסקא [1].

11 אך א' וייס, הערות לסוגיות הש"ס בבלי וירושלמי (לעיל, סוגיא א הערה 39), עמ' 27, מוצא כמה רמזות לכך שנוסח הסוגיא שלפנינו הוא המקורי במקום שיש חילופי נוסח, ועל סמך זה כותב שעל אף ההנחה המוקדמת שמבחינה עניינית מקום הסוגיא בברכות, ולא במנחות, "כמעט הרושם שמקומה במנחות ומשם היא העתקה הנה מפני שפה מקומה מנקודת ראות התוכן שלה". ברם גם אם הנחה זו נכונה היא, נראה שביקורת גבוהה לחדוד וביקורת הנוסח לחדוד, וייתכן שמקור הסוגיא שלנו בברכות, אלא שמקצת הגירסאות נשתמרו בצורה טובה יותר דווקא במנחות. על כל פנים, להלן נציע שהסוגיא הועברה מברכות למנחות, ושם היא עברה עיבוד, וברבות הימים הוחלפה הסוגיא המקורית בברכות בסוגיא המעובדת שבמנחות.

3. כפי שראינו, לפי הסוגיא שלנו בברכות המקור התנאי השני המובא בפיסקא [2] הוא ברייתא המוסבת על הברייתא הראשונה המובאת שם ("ותני עלה"), ואילו לפי המקבילה במנחות עה ע"ב מדובר במשנה מנחות ו ב ("ותנן"). איזו גירסא היא המקורית, וכיצד נוצרה הגירסא החלופית?

4. מה פשר שאלת אביי לרב יוסף, "אלא מעתה, לתנא דבי רבי ישמעאל דאמר, פורכן עד שמחזירן לסלתן, הכי נמי דלא בעי ברוכי המוציא לחם מן הארץ?" הרי רב יוסף ביסט את עמדתו על העמדה של סתם משנה, החולקת על תנא דבי רבי ישמעאל, ולפיה "כולן פותתן כזיתים!" שמא בזה נחלקו התנאים: לפי משנה מנחות ו ד פותתין את המנחות לכזיתים משום שאין מברכים "המוציא" על פחות מכזית, כפי שטוען רב יוסף, ואילו לפי תנא דבי רבי ישמעאל ניתן לפורר את המנחות עד שמחזירן לסלתן משום שאין הקפדה שלא לברך "המוציא" על פירורים הפחותים מכזית! ההלכה של רב יוסף מבוססת על כך שהלכה כסתם משנה, אך סביר להניח שגם הוא מודה שתנא דבי רבי ישמעאל חולק על סתם משנה, וכפי שנאמר במקבילה חלקית לסוגיא שלנו בירושלמי ברכות ו א, י ע"ב:

עד כמה יפרוס? רבי חננא ורבי מנא: חד אמר עד כזית. וחרנה אמר עד פחות מכזית. מאן דמר כזית, כיי דתנינן תמן: וכולן פתיתין כזית. מאן דמר עד פחות מכזית, תני רבי ישמעאל: אפילו מחזירה לסולתה!

5. מה הקשר בין שני המקורות שמביא אביי בפיסקא [3]? המקור הראשון עוסק בבירור במנחות, ותנא דבי רבי ישמעאל חולק על התנא של הברייתא הראשונה המובאת בפיסקא [2] וסבור שמפוררים את המנחות לא לכזיתים אלא "עד שמחזירן לסולתן". אך הברייתא השנייה המובאת בפיסקא [3] אינה ברורה כל צורכה. לכאורה אף היא עוסקת במנחות, כפי שפירש רש"י,¹² והיא קובעת שאם ליקט אדם פירורים של פחות מכזית ממנחות שונות לכדי כזית – אזי אם המנחות הללו חמץ הן, חייב כרת בפסח, ואם מצה הן, יוצא בהן ידי חובת אכילת מצה בלילה הראשון של פסח, "והתם לחם בעינן דכתיב בה לחם עוני. אלמא לחם הוי ומברך המוציא... על כרחך רבי ישמעאל היא, דהא קתני ליקט מכולן כזית, אלמא בפתייתן פחותין מכזית קאי".¹³ אך כמה קושיות בדבר: כפי שהקשו הראשונים, (א) אין המנחות באות אלא מצה, ולא שייכת בהן ההערה "אם חמץ הוא ענוש כרת",¹⁴ ו(ב) אין אדם יוצא ידי חובת מצה במנחה.¹⁵ מסיבות אלו פירשו רוב הראשונים¹⁶ – בניגוד לרש"י – שהמקור השני שמביא אביי בפיסקא [3] אינו עוסק במנחות כלל, אלא במי שליקט פירורים מכיכרות לחם או מצות העשויות ממיני דגן שונים, ואכל מבין כולן כזית, וכפי שמפורש בקשר לחמץ בתוספתא פסחים א ט"ב, נוסח כ"י לונדון והדפוס (כאן על פי הדפוס):¹⁷

[ט] האוכל כזית חמץ בפס' חייב על זדונו כר' ועל שגגתו חטאת ועל לא הודע אשם תלוי... [יב] אחד האוכל ואחד ממחה ושותה. אבל וחזר ואכל וחזר ואכל, אם יש מתחלת אכילה ראשונה ועד סוף אכילה אחרונה כדי אכילת פרס מצטרפין ואם לאו אין מצטרפין. שתה וחזר ושתה, אם יש מתחלת שתייה ראשונה עד סוף שתייה אחרונה כדי שתיית רביעית מצטרפין ואם לאו אין מצטרפין. כשם שאכילה בכזית כך שתייה, ואכילה ושתייה אין מצטרפין. אבל כזית אפי' מחמשת מינין הרי אלו מצטרפין. אבל כחצי זית ונודע לו וחזר ואכל כחצי זית אחר אפילו ממין אחד אין מצטרפין...

12 רש"י ברכות לו ע"ב, ד"ה והתניא לקט מכולן. כן פירש רב האי גאון; ראו אוצר הגאונים, כרך א, ברכות (לעיל), סוגיא ב הערה 54, חלק א – התשובות, עמ' 87, וחלק ב – הפירושים, עמ' 51.

13 רש"י שם, ד"ה כזית.

14 תוספות ברכות לו ע"ב, ד"ה לקט מכולן; תוספות רבנו יהודה שירליאון שם, ד"ה לקט מכולן; תוספות הרא"ש שם, ד"ה לקט מכולן; רשב"א שם, ד"ה לקט מכולן כזית; ריטב"א שם, ד"ה והתניא ליקט מכולן; תלמיד רבנו יונה, דפי הרי"ף כו ע"ב, ד"ה ורבני צרפת; וראו ציונים נוספים בתוספות רבנו יהודה, מהד' זק"ש, כרך ב, עמ' תיא-תיב, הערה 478.

15 תוספות רבנו יהודה ברכות לו ע"ב, ד"ה לקט מכולן, מהד' זק"ש עמ' תיב, וראו הערה 480 שם; תוספות הרא"ש, שם; רשב"א שם, ד"ה לקט מכולן כזית; תלמיד רבנו יונה שם.

16 ראו לעיל, הערות 12 ו-13.

17 השו"ת תוספתא תרומות ז ד, כריתות ב ג, ושם באשגרה מפסחים. ראו ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, חלק א, זרעים (לעיל), סוגיא ב הערה 3, עמ' 399.

אך פירוש זה אף הוא מוקשה, שהרי אם כן הדבר אין קשר בין ברייתא זו לדברי תנא דבי ישמעאל, ואביי מקשה על רב יוסף משתי ברייתות נפרדות, לאמור: לשיטתך, לתנא דבי ישמעאל אין לברך "המוציא" על המנחות, ועוד: הרי שנינו שניתן לצאת ידי מצוות מצה באכילה של פירורים הקטנים מכזית ממצות שונות. מדוע, אם כן, קשר אביי בין שני הדברים? ומדוע לא הציג את הקושיא מן הברייתא בעניין מצה כקושיא עיקרית ונפרדת על רב יוסף?

6. התירוץ אליבא דרב יוסף בפיסקא [4], "הכא במאי עסקינן, בדערסין", אף הוא אינו ברור כל צורכו. הרי מן הסתם החביצא של רב יוסף אף היא "בדערסין", שכן אין דרך לאכול פירורי לחם מבלי להפכם לעיסה בדרך כל שהיא, וכך פירשו הראשונים שהדביק את החביצא על ידי מרק או טיגן אותם במחבת או בישלם יחד. ואם כן הדבר, עדיין קשה: הרי לרב יוסף אף אם ערס את הפירורים הקטנים לכדי כזית או יותר אין מברכים עליהם "המוציא"!

7. אף התירוץ הסופי אליבא דרב יוסף, זה שבפיסקא [6], "בבא מלחם גדול", אינו ברור כל צורכו, משלוש סיבות: (1) הפירורים בברייתא "לקט מכולן כזית" לא באו מלחם אחד גדול אלא מכמה כיכרות לחם! (2) דווקא הפירורים של רב יוסף באו מן הסתם מלחם גדול, שכן כך מכינים חביצא בדרך כלל, על ידי פתיתת לחם גדול לפירורים! (3) הרי פתיתי המנחה, שמהם למד רב יוסף את ההלכה שלו, באים אף הם מלחם גדול! בעקבות הקשיים הללו פירש רש"י: "בבא מלחם גדול ונשאר מן הלחם, שלא נפרס כולו. אבל אם נפרס כולו לא חשיבי פתיתין הפחותים מכזית ולא מברכין המוציא ואין יוצא בהן ידי חובת מצה בפסח". אך לפי זה העיקר חסר מן הספר – במקום "בבא מלחם גדול" היה לו לבעל הגמרא לתרץ "בנשאר מן הלחם פירור כזית", או כיוצא בזה. זאת ועוד: לפי רש"י מדובר במנחות שמהן ליקט פירורים, ואם במנחות מדובר הרי שמדין תורה עליו לפתותן לפתיתים ("פתות אותה פתים", ויקרא ב ו) – לפי משנתנו לפתיתים של כזית, ולפי תנא דבי רבי ישמעאל עד שמחזירם לסולתם. בין כך ובין כך, אין לומר שנשאר לחם גדול בעין.

לאור הקשיים הללו נראה שתולדות הסוגיא שלנו מפותלות במיוחד. דומה שיש לתלות את רוב הקשיים בסוגיא בעיבוד מכוון של הסוגיא במעברו בין מסכת ברכות למסכת מנחות וחזרה. נדון בכך בהמשך דברינו.

דברי רב יוסף

הסוגיא מושתתת על ההלכה של רב יוסף בעניין הברכה על החביצא, וההוכחה שלו מפתיתת המנחות. רב יוסף מניח שפתיתת המנחות לפתיתים של כזית קשורה לכך שיש לברך "המוציא" בשעת אכילת המנחות, והוא לומד מכך שאין מברכים "המוציא" על פירורי לחם של פחות מכזית. אך שני טעמים נוספים נאמרו להלכה "וכלן פתיתתן כזיתים" שבמשנה מנחות ו ד: (א) לפי ספרא נדבה פרק יב, הלכה ג, עצם הפתיתת לחתיכות גדולות יחסית, ולא לפירורים, הנה גזרת הכתוב, על פי ויקרא ב ו, "פתות אותה פתים": "פתות. יכול שתים? ת"ל פתים. אי פתים, יכול יעשנה כפירורים? ת"ל אותה. אותה לפתים ואין פתיה לפתים". ואף על פי שלא נאמר כאן כזית, נראה שכדרכם קבעו חכמינו שיעורים בכגון אלו, והבחינו באופן מדויק בין "פתים" ל"פתי פתים" או "פירורים": אלו בכזית ואלו פחותים מכזית. (ב) לפי תוספתא מנחות ח ט: "וכן היה ר' שמעון אומ': ריקי¹⁸ מנחת ישראל פתיתיהן בכזיתים, כדי שיהא שולט בהן לקמצן".¹⁹

אם כן הדבר, מניין לרב יוסף שפותתים את המנחות לכזיתים כדי לברך עליהן "המוציא" דווקא? דומה שרב יוסף לא הכיר את הנימוקים לבציעת המנחות לפתיתים בגודל זית דווקא שנשתמרו

18 כך הנוסח לפי ספר המצוות לחפץ בן יצליח יד ע"א (מהדורת הלפר, עמ' 161), וכן צריך להיות; ראו ש' ליברמן, תוספת ראשונים, כרך ב, ירושלים תרצ"ח, עמ' 255. לפנינו בכל עדי הנוסח "מותר ריקי", אשגרה ממשנה זבחים י ח.

19 והוא יסוד ההלכה שבמשנה מנחות ו ד, שהיא עמדת רבי שמעון דווקא; ראו ליברמן, שם. ואם כן הדבר, אפשר שתנא קמא של משנה מנחות ו ד חולק על רבי שמעון, וסבור שפתיתתן בפחות מכזית, ואף מחזירן לסולתן, והוא דווקא תנא דבי רבי ישמעאל המובא בסוגיא שלנו.

בספרא ובתוספתא, והוא התבסס ישירות על המקרא, כדרכו בכמה מקומות.²⁰ רב יוסף ראה בהלכה "פותתן כזית" הגדרה של המילה "פת". בויקרא ב ו נאמר "פתות אתה פתים"; לפי הפסוק "פת" היינו פרוסת לחם, ואם לפי משנה מנחות ו ד פרוסה זו צריכה להיות בגודל כזית, הרי שפרוסה פחותה מכזית אינה בגדר פת. ואם לפי משנתנו, ברכות ו א, אין מברכים "המוציא" אלא על הפת, באה המשנה במנחות ומגדירה את המילה "פת" כפרוסה של כזית. לכן, "פת" לפי רב יוסף היינו פרוסת לחם במידת כזית.²¹

מחלוקת רב יוסף ורב ששת והעברת הסוגיא מברכות למנחות

כאמור, ברור שמלכתחילה נחלקו רב יוסף ורב ששת בחביצא, וקשה להבין מדוע מובאים דברי רב ששת ורבא רק בסוף הסוגיא ובלשון "מאי הוה עלה", כאילו מדובר בתפיסה הלכתית של אמוראים מאוחרים הדנים בדברי רבי יוסף ואביי. יש להניח שבסוגיא המקורית בברכות אכן הובאו דברי האמוראים רב ששת [9] ורבא [10] מיד לאחר ההלכה של רב יוסף [1] וההוכחה שלו [2]. שחזור אפשרי הוא כדלהלן:

1. אמר רב יוסף: האי חביצא דאית ביה פרורין כזית – בתחלה מברך עליו המוציא לחם מן הארץ ולבסוף מברך עליו שלש ברכות; דלית ביה פרורין כזית – בתחלה מברך עליו בורא מיני מזונות, ולבסוף ברכה אחת מעין שלש.
2. אמר רב יוסף: מנא אמינא לה – דתניא: היה עומד ומקריב מנחות בירושלים, אומר: ברוך שהחיינו וקימנו והגיענו לזמן הזה; נטלן לאכלן – מברך המוציא לחם מן הארץ, ותני עלה: וכולן פותתן כזית.
9. [ורב ששת אמר:] אף על גב דלית ביה פרורין כזית – מברך עליו המוציא לחם מן הארץ.
10. אמר רבא: והוא דאיכא עליה תוריתא דנהמא.
3. אמר ליה אביי: אלא מעתה, לתנא דבי רבי ישמעאל דאמר, פורכן עד שמחזירין לסלתן, הכי נמי דלא בעי ברוכי המוציא לחם מן הארץ!
4. וכי תימא הכי נמי, והתניא: לקט מכולן כזית ואכלן, אם חמץ הוא – ענוש כרת, ואם מצה הוא – אדם יוצא בו ידי חובתו בפסח!
5. הכא במאי עסקינן – בשערסן.
6. אי הכי, אימא סיפא: והוא שאכלן בכדי אכילת פרס, ואי בשערסן – האי שאכלן, שאכלו מיבעי ליה!
7. הכא במאי עסקינן – בבא מלחם גדול.

סביר להניח שהשינוי בסדר היסודות שבסוגיא התרחש עם העברת הסוגיא מברכות למנחות. נראה שבעל הגמרא במנחות התעניין בסוגיא שלנו לא רק משום שמובאת בה משנה מנחות ו ד (הרי משנה זו הייתה מונחת לפנינו כלשונה, ועליה הוסבה הסוגיא שלו!), אלא גם משום שמוזכרת בה דעה תנאית החולקת על המשנה הזו, הבריייתא של תנא דבי רבי ישמעאל

20 מלבד העניין הרב שגילה בנביאים ובכתובים (ראו א' היימאן, תולדות תנאים ואמוראים [לעיל, סוגיא ב הערה 35], כרך ב, עמ' 746; ח' רבין [עורך], תרגומי המקרא, ירושלים תשמ"ד, עמ' 26 ו-42 וביבליוגרפיה שם), רב יוסף דורש הלכות ישירות מפסוקי התורה בבבלי פסחים לח ע"ב ובסוטה ה ע"ב.

21 כיוצא בזה סברו אמוראים בבליים אחרים, כגון רבא, שהגדרת המילה "פת" במשנתנו היא כיכר לחם שלמה. לכן הוא דרש שלא לברך "המוציא" כלל אלא על פת שלמה (להלן, לט ע"א-ע"ב, סוגיא כ, "צנומה"), ובסוגיא שלנו דרש שגם לחביצא תהיה "תוריתא דנהמא" [10], דהיינו צורה של כיכר לחם. ראו לעיל, תחילת המדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה".

המובאת על ידי אביי. עמדת התנא דבי רבי ישמעאל אינה מתועדת בשום מקום פרט לסוגיא שלנו בבבלי ומקבילתה החלקית בירושלמי שהבאנו לעיל, והמקבילה בירושלמי מאוחרת היא לסוגיא שלנו, שכן היא מוסבת על דברי אמוראים שחיו כמה דורות אחרי אביי.²² אין לעמדה זו זכר במשנה או בתוספתא. גם במדרשי ההלכה לא מצאנו תנא הסובר שפותתים את המנחות עד שמחזירן לסולתן, ובספרא אף נדחית לחלוטין העמדה שלפיה מפוררים את המנחה לפירורים. על ויקרא ב' ו', "פתות אותה פתים", שנוי בספרא נדבה פרק יב, הלכה ד': "פתות. יכול שתים? ת"ל פתים. אי פתים, יכול יעשנה כפירורים? ת"ל אותה. אותה לפתים ואין פתיה לפתים".

המקור היחיד שהיה לפני בעל הגמרא במנחות שבו מתועדת המחלוקת בין סתם משנה מנחות ו ד לבין תנא דבי רבי ישמעאל היה אפוא הסוגיא שלנו. אך בסוגיא שלנו במתכונתה המקורית לא הייתה הנגדה ישירה בין שני המקורות התנאיים הללו: רב יוסף הביא את המשנה כראיה לשיטתו, אך לאחר מכן הובאו דעותיהם החולקות של רב ששת ורבא, ואביי הקשה מן הברייתא של תנא דבי רבי ישמעאל על רבא, ולא על רב יוסף. הבאת הסוגיא המקורית כמות שהיא לא סיפקה, אפוא, את בעל הגמרא במנחות שחש שהקורא לא יעמוד על כך שהעמדה של תנא דבי רבי ישמעאל, "פותתן עד שמחזירן לסולתן", באה לחלוק על ההלכה שבמשנה "וכלן פותתן כזיתים". זאת ועוד: במקור בברכות הביא רב יוסף את משנה מנחות ו ד בלשון "ותני עלה", בין משום שסבר שמדובר לא במשנה ההיא אלא בהמשך הברייתא "היה עומד ומקריב מנחות בירושלים", בין משום שידע שמדובר במשנה מנחות ו ד אך רצה להדגיש את העובדה שההלכה ההיא מוסבת על מנחות, אותן מנחות הנידונות בברייתא "היה עומד ומקריב מנחות בירושלים". בעל הגמרא במנחות חשש שגם זה עלול להטעות את הקורא, שלא יבין שאחת העמדות התנאיות בסוגיא לקוחה הישר ממשנה מנחות ו ד שעליה הסב את הסוגיא.

כדי להדגיש את שני היסודות שבסוגיא שלנו שהיו חשובים לו, המובאה מן המשנה מנחות שבדברי רבי יוסף בפיסקא [2] והברייתא החולקת על המשנה של תנא דבי רבי ישמעאל המובאת על ידי אביי [3], וכדי להראות בבירור שהם חלוקים זה על זה, הקדים בעל הגמרא שלנו את הדיון של אביי לדברי רב ששת ורבא ואותם דחק עד לסוף הסוגיא בלשון ההצעה "מאי הוה עלה", כדלהלן:

הסוגיא המקורית בברכות לפי השחזור שלנו	הסוגיא במנחות
<p>1. אמר רב יוסף: האי חביצא דאית בה פירורין כזית – מברכין עליה המוציא לחם מן הארץ, אי לית בה פירורין כזית – מברכין עליה בורא מיני מזונות.</p>	<p>1. אמר רב יוסף: האי חביצא דאית ביה פירורין כזית – בתחלה מברך עליו המוציא לחם מן הארץ ולבסוף מברך עליו שלש ברכות; דלית ביה פירורין כזית – בתחלה מברך עליו בורא מיני מזונות ולבסוף ברכה אחת מעין שלש.</p>
<p>2. אמר רב יוסף: מנא אמינא לה? דתניא: היה עומד ומקריב מנחות בירושלים, אומר: ברוך שהחיינו וקימנו; נטלן לאכלן, אומר: המוציא לחם מן הארץ, ותנן: וכולן פתיתו בכזית.</p>	<p>2. אמר רב יוסף: מנא אמינא לה – דתניא: היה עומד ומקריב מנחות בירושלים, אומר: ברוך שהחיינו וקימנו והגיענו לזמן הזה; נטלן לאכלן – מברך המוציא לחם מן הארץ, ותני עלה: וכולן פותתן כזית.</p>
<p>3. אמר רב יוסף: מנא אמינא לה? דתניא: היה עומד ומקריב מנחות בירושלים, אומר: ברוך שהחיינו וקימנו; נטלן לאכלן, אומר: המוציא לחם מן הארץ, ותנן: וכולן פתיתו בכזית.</p>	<p>3. אמר רב יוסף: מנא אמינא לה – דתניא: היה עומד ומקריב מנחות בירושלים, אומר: ברוך שהחיינו וקימנו והגיענו לזמן הזה; נטלן לאכלן, אומר: המוציא לחם מן הארץ, ותנן: וכולן פותתן כזית.</p>
<p>4. אמר רבא: והוא דאיכא עליה תורתא דנהמא.</p>	<p>4. אמר רבא: והוא דאיכא עליה תורתא דנהמא.</p>

3. אמר ליה אביי: אלא מעתה, לתנא דבי רבי ישמעאל דאמר, פורכן עד שמחזירן לסלתן, הכי נמי דלא מברך המוציא!
4. וכי תימא הכי נמי, והתניא: ליקט מכולן כזית ואכלו, אם חמץ הוא – ענוש כרת, אם מצה הוא – אדם יוצא בהן ידי חובתו בפסח!
5. הכא במאי עסקין – בשעירסן.
6. אי הכי, אימא סיפא: והוא שאכלן בכדי אכילת פרס, ואי בשערסן – האי שאכלן, שאכלו מיבעי ליה!
7. הכא במאי עסקין – בבא מלחם גדול.
8. מאי הוי עלה?
9. רב ששת אמר: אפי' פירורין שאין בהן כזית.
10. אמר רבא: והוא דאיכא תוריתא דנהמא עלייהו.
3. אמר ליה אביי: אלא מעתה, לתנא דבי רבי ישמעאל דאמר, פורכן עד שמחזירן לסלתן, הכי נמי דלא מברך המוציא לחם מן הארץ!
4. וכי תימא הכי נמי, והתניא: לקט מכולן כזית ואכלן, אם חמץ הוא – ענוש כרת, ואם מצה הוא – אדם יוצא בו ידי חובתו בפסח!
5. הכא במאי עסקין – בשערסן.
6. אי הכי, אימא סיפא: והוא שאכלן בכדי אכילת פרס, ואי בשערסן – האי שאכלן, שאכלו מיבעי ליה!
7. הכא במאי עסקין – בבא מלחם גדול.

וכדי להראות בבירור שאחת העמדות התנאיות הללו לקוחה מן המשנה שעליה הסב את הסוגיא, מנחות ו ד, המיר בעל הגמרא במנחות את המינוח המקורי של רב יוסף, "ותני עלה", בלשון "ותנן".

ואף על פי שלשון ההצעה "מאי הוה עלה" אינו מתאים לדיון של רב ששת, בן דורו של רב יוסף, בדבריו, הרי כך נוהגים עורכי סוגיות הבבלי להציע עמדות הלכתיות של אמוראים בסופי סוגיות. בעל הגמרא במנחות השתמש, אפוא, במונח זה כדי לקשור בין דברי רב ששת ורבא, שאותם העביר לסוף הסוגיא, לגוף הסוגיא.²³

דברי אביי והדיון בהם

מדברינו יוצא שקושיית אביי [3-4] לא הייתה מוסבת במקורה על ההלכה של רב יוסף [1] והמקור שהביא רב יוסף להלכה זו ממנחות [2], אלא על ההלכה של רבא שמופיעה עכשיו בסוף הסוגיא [10], ולפיה אין לברך "המוציא" אלא על פתיתים שיש עליהם "תוריתא דנהמא". לפי השחזור שלנו, המשא והמתן הוא בין אביי לרבא,²⁴ כדלהלן:

23 למהלך דומה, ראו מ' בנוביץ, תלמוד האיגוד: לולב וערבה והחליל (לעיל, סוגיא ג, הערה 21), עמ' 348-353.

24 קביעתו של ריצ'רד קלמין, שדרשיח אותנטי בין אביי לרב יוסף רווח בתלמוד בעוד שדרשיח אותנטי בין אביי לרבא הוא נדיר, R. Kalmin, "Friends and Colleagues, or Barely Acquainted? Relations Between Fourth-Generation Masters in the Babylonian Talmud", *Hebrew Union College Annual* 61 (1990), pp. 125-158; *idem.*, "Collegial Interaction in the Babylonian Talmud", *Jewish Quarterly Review* 82 (1992), pp. 383-418 (א) קלמין פקפק רק בדרשיח פנים אל פנים, כשהן הקושיא והן התירוץ הם של אמוראים, אך כאן מקשה אביי על רבא או רב יוסף וסתם התלמוד מתרץ בשם האמורא, ומקרים כאלה קיימים גם אליבא דקלמין (המאמר ב-*Hebrew Union College Annual*, עמ' 134). (ב) אנחנו עוסקים בשינוי שחולל העורך שהעביר את הסוגיא למנחות בסוגיא הערוכה בברכות, וגם אליבא דקלמין ישנן סוגיות רבות שבהם מצאנו פנייה ישירה של אביי לרבא, גם אם זו אינה אותנטית (שם, עמ' 137-138).

1. אמר רב יוסף: האי חביצא דאית ביה פרורין כזית – בתחלה מברך עליו המוציא לחם מן הארץ ולבסוף מברך עליו שלש ברכות; דלית ביה פרורין כזית – בתחלה מברך עליו בורא מיני מזונות, ולבסוף ברכה אחת מעין שלש...
9. [ורב ששת אמר:] אף על גב דלית ביה פרורין כזית – מברך עליו המוציא לחם מן הארץ.
10. אמר רבא: והוא דאיכא עליה תוריתא דנהמא.
3. אמר ליה אביי: אלא מעתה, לתנא דבי רבי ישמעאל דאמר, פורכין עד שמחזירין לסלתן, הכי נמי דלא בעי ברוכי המוציא לחם מן הארץ!
4. וכי תימא הכי נמי, והתניא: לקט מכולן כזית ואכלן, אם חמץ הוא – ענוש כרת, ואם מצה הוא – אדם יוצא בו ידי חובתו בפסח!
5. הכא במאי עסקינן – בשערסן.
6. אי הכי, אימא סיפא: והוא שאכלן בכדי אכילת פרס, ואי בשערסן – האי שאכלן, שאכלו מיבעי ליה!
7. הכא במאי עסקינן – בבא מלחם גדול.

אביי לא הקשה על רב יוסף מעמדת התנא דבי רבי ישמעאל, משום שהיה ברור לו שאף רב יוסף היה מודה שלתנא דבי רבי ישמעאל מברכים "המוציא" על פחות מכזית. כפי שהצענו לעיל, במדור "הקשיים בסוגיא", שאלה מספר 4, וכפי שנאמר במקבילה בירושלמי בקשר למחלוקת האמוראים שם, למאן דאמר "המוציא" בכזית אף את המנחות פותתו לכזיתים, ולמאן דאמר "המוציא" בפחות מכזית ניתן היה להחזיר את המנחות לסולתן.

קושיית אביי הייתה מוסבת דווקא על דברי רבא; רבא קיבל עקרונית את עמדת רב ששת שלפיה מברכים "המוציא" אף על פירורים הפחותים מכזית, אלא שסייג את ההלכה הזאת בכך שלפירורים תהיה "תוריתא דנהמא". הרי למנחות אליבא דתנא דבי רבי ישמעאל לא הייתה תוריתא דנהמא; מדובר בפירורי לחם שהוחזרו לסולתם. אביי הקשה, אפוא, "וכי תימא הכי נמי", כלומר: ואם תאמר מניין לנו שמברכים "המוציא" על מנחות אלו שהוחזרו לסולתן לדעת תנא דבי רבי ישמעאל – שמא אין מברכים עליהן אלא "בורא מיני מזונות", אזי אביא לך את הברייתא שבפיסקא [4]: הרי לפי הברייתא ההיא יוצאים במנחות ידי חובה בפסח אף אם ליקט מכולן כדי זית [4], כפי שפירש רש"י, ומצה נקראת "לחם עוני" ומברכים עליה "המוציא". להלן נציע שברייתא זו היא המשך ישיר של הברייתא של תנא דבי רבי ישמעאל "פורכין עד שמחזירין לסולתן",²⁵ אך גם אם נניח שמדובר בברייתא הלקוחה מהקשר אחר שעניינו מנחות, על כורחך הברייתא היא לשיטת תנא דבי רבי ישמעאל, שכן לפי הפרשנות של רב יוסף ובעל הגמרא לדברי רבי שמעון במשנה מנחות ו ד²⁶ יש בכל אחד מן ה"פתים" כזית, ואין צורך בצירוף מכולם.

על כך הגמרא משיבה **אליבא דרבא**, "הכא במאי עסקינן, בשערסן" [5], כלומר החזיר לפירורים את ה"תוריתא דנהמא" על ידי כך שלש אותם יחד. ואכן, נראה שכך פירש או סייג רבא גם את דברי רב ששת: אמנם מברכים "המוציא" על פירורי לחם הפחותים מכזית, אבל רק אם חזר וערסם לכדי כיכר דמוית פת. כך מתרץ בעל הגמרא אליבא דרבא גם כאן: לקח את חמשת פתיית המנחות הפחותים כל אחד מכזית וערס אותם לצורת כיכר לחם, וחזרה להם "תוריתא דנהמא". תירוץ זה נדחה משום שבהמשך הברייתא ההיא ממשיכים לדבר על הפירורים המצורפים לכדי זית ברבים, "והוא שאכלן בכדי אכילת פרס" [6], משמע שמדובר ביחידות קטנות

25 ראו להלן, עיוני הפירוש לפיסקאות [3-6].

26 בהערה 32 להלן הצענו לפרש את המשנה על פי תוספתא מנחות ח ט בדרך אחרת: כדי שיוכל לשלוט בהן לקמצן יש לפורר את המנחות לפתייתים שגודלם המרבי כזית. אך רב יוסף פירש כפי שנהוג לפרש, שלרבי שמעון פותתים את המנחות לכזיתים ולא פחות מכך.

שאכלן בזו אחר זו. הגמרא משיבה, אפוא, שמדובר כאן לא בפירוורים שערסם יחד אלא "בבא מלחם גדול" [7]. תירוץ זה מוקשה, כאמור, בין אם נסביר אותו כתירוץ אליבא דרב יוסף, כבסוגיא במתכונתה הסופית, ובין אם נסב אותו על רבא, כפי ששחזרנו בסוגיא המקורית: כפי שהקשינו לעיל במדור "הקשיים בסוגיא", שאלה 7, הפירוורים בברייתא "ליקט מכולן כזית" לא באו מלחם אחד גדול, אלא מכמה כיכרות לחם! ודווקא הפירוורים של החביצא, שעליהם מדברים רב ששת ורבא, באו מן הסתם מלחם גדול, שכן כך מכינים חביצא בדרך כלל, על ידי פתיחת לחם גדול לפירוורים!

נראה, אפוא, ש"לחם גדול" אין פירושו כיכר אחת גדולה בניגוד לכמה כיכרות, כפי שרגילים לפרש, אלא כיכר אחת גדולה לעומת כיכר אחת קטנה. אוקימתא כיוצא בזו מצאנו בירושלמי בקשר למשנה כלאים ד א:

קרחת הכרם, בית שמאי אומרים עשרים וארבע אמות ובית הלל אומרים שש עשרה אמה... ואי זו היא קרחת הכרם? כרם שחרב מאמצעו. אם אין שם שש עשרה אמה לא יביא זרע לשם. היו שם שש עשרה אמה, נותנין לה עבודתה וזורע את המותר.

על משנה זו נאמר בירושלמי כלאים ד א, כט ע"א:

קרחת הכרם כו'... אמ' רבי יוסי: והוא שבא ממטע כרם גדול, אבל אם בא ממטע כרם קטון אין זה קרחת הכרם. ותנינן: אי זהו קרחת הכרם? כרם שחרב מאמצעו ונשתייר בו כדי כרם בין מארבע רוחות בין משלש בין משתים זו כנגד זו.

גם במקרה שלנו נראה שההבחנה אליבא דרבא היא בין גדול לקטן – בין חביצא העשויה מלחם גדול החייב בחלה לחביצא העשויה מלחם קטן הפטור מן החלה. הגמרא חוזרת בה מן ההוה אמינא שלפיה רבא בא להצריך "תוריתא דנהמא" לפירוורי החביצא שהם פחותים מכזית, ומפרשת את דבריו באופן אחר: בסייגו את דברי רב ששת התכוון רבא לומר שהיה ל**כיכר שממנו עשו את החביצא** "תוריתא דנהמא", ובמנחות באו הפירוורים מרקיקים של ממש, "לחם גדול", שיש עליו תואר לחם.

בעל הגמרא במנחות, שהעביר את הסוגיא שלנו מברכות אל המסכת ההיא, הוא זה שהסב את קושיית אביי על דברי רב יוסף במקום על דברי רבא. זאת, כאמור, לא מסיבות ענייניות, אלא משום שביקש להציג את לשון המשנה "וכולן פותתן כזיתים" ואת העמדה הנגדית של התנא דבי רבי ישמעאל זו לצד זו. הוא לא חשש לעשות כן משום שסבר שעמדת רבא וזהה לעמדת רב יוסף בכל הקשור לחביצא שהיא דקה כסולת: הפירוורים הם פחותים מכזית ואין עליהם תוריתא דנהמא, ולכן הן לרב יוסף הן לרבא ברכתם "בורא מיני מזונות". אך בעל הגמרא במנחות לא דייק במעשה עריכה זה, שכן הסבת דברי אביי על רב יוסף במקום על רבא גרמה לקושי בהבנת התירוץ "בבא מלחם גדול". רש"י נאלץ, אפוא, לפרש בדוחק שמדובר בפתיחים הבאים מלחם גדול שעודנו לפניו בשעת הברכה. לחילופין ניתן לפרש שלבעל הגמרא במנחות "בבא מלחם גדול" פירושו שברוך על המנחות תוך כדי פירוון לסולת, כשהפתיחים היו עדיין בגודל זית, ואחר כך כתשן כסולת ואכלן.

שני פירושים ל"תוריתא דנהמא"

נחזור לסוגיא המקורית שבה היו קושיית אביי והאוקימתות הבאות בעקבותיה מוסבות על דברי רבא: "והוא דאיכא עליה תוריתא דנהמא". מדברינו יוצא שבעל הגמרא, בעקבות קושיות אביי, בחן שני פירושים אפשריים לדברי רבא "והוא דאיכא עליה תוריתא דנהמא". לפי הפירוש הפשוט יותר מדובר בפתיחי לחם שיש עליהם תואר לחם **במצבם הנוכחי**, דהיינו פירוורים שנילושו יחד וקיבלו מחדש תואר לחם.²⁷ מכיוון שאביי הסיק מדברי תנא דבי רבי ישמעאל

27 או פירוורים שהם אמנם קטנים מכזית, אך גדולים מספיק והם מספיק "בעין" כדי שניכר יהיה שמדובר בחתיכות לחם; ראו לעיל, תחילת המדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה", והערות 6 ו-7 שם.

והברייתא "לקט מכולן" שאף פירורים הדקים כסולת דינם כפת וברכתם "המוציא", סבר בעל הגמרא להעמיד את הדברים הללו "בשערסן", דהיינו בשהחזיר לפירורים הדקים הללו תואר לחם על ידי גיבולם יחד לעיסה גדולה, דמוית פת. ברם פירוש זה לביטוי "תוריתא דנהמא" נדחה, שכן מהמשך הברייתא "לקט מכולן" מתברר שמדובר בפירורים נפרדים גם בשעת האכילה. לכן מאמץ בעל הגמרא פירוש חדש להסתייגות של רבא מדברי רב ששת: "והוא דאיבא עליה תוריתא דנהמא" פירושו שהפירורים נלקחו מלחם שלפני פירוורו היה לו תואר לחם, למעט לחם שנאפה שלא כצורתו, אך ורק לשם כתישתו לפירורים.

ואכן דרישה זו, שיהא לכיכר שממנה מפוררים את הפירורים "תואר לחם", אינה מיוחדת לרבא. כך מפורש גם בסוגיא הבאה, "טרוקנין", פסקאות [5-7], בקשר ללחם העשוי לכותח, שאף הוא לחם שנאפה כדי לפוררו לפירורים:

תני רבי חייא: לחם העשוי לכותח פטור מן החלה. והא תניא: חייב בחלה! התם כדקתני טעמא, רבי יהודה אומר: מעשיה מוכיחין עליה, עשאן כעבין – חייבין, כלמודין – פטורים.

הסוגיא היא מבחינה בין לחם העשוי לכותח שעשאו "כעבין", דהיינו בצורת כיכרות לחם של ממש, לבין אלו שעשאו "כלמודין", דהיינו כנסרים, ללא צורה. במקרה הראשון העיסה חייבת בחלה, משום שדינה כלחם, ללא קשר לכוונת האופה. במקרה השני מעשה הלחם עצמו מוכיח עליו שהוא נעשה רק לכותח, ולכן אינו חייב בחלה. כיוצא בזה מצאנו בירושלמי חלה א ג, נו ע"ד – נח ע"א, בקשר לעיסה שנעשתה לשם אטריות, "עיסת מברין" שנהגו להחזירה לסולתה, "עיסת כותח" ועיסה שהכינו לשם עשיית עביצין, דהיינו החביצא של הבבלי:

הדא איתא שאלת לרבי מנא: בגין דאנא בעיית למיעבד אצוותי אטרי, מהו דינסבנה ותהא פטורה מן החלה? אמר לה: למה לא? אתא שאיל לאבוי, אמר ליה: אסור, שמא תימלך לעשותה עיסה... אמר רבי בא בר זבדא: עיסת מברין חייבת בחלה, שלא תאמר הואיל והוא עתיד להחזירה לסולתה תהא פטורה מן החלה. רב אמר עיסת כותח חייבת בחלה. אמר רבי בון: שמא תימלך לעשותה חררה לבנה. אמר רבי מנא: צריכין אנו מכרזין כאילין דעבדין עביצין דייאון עבדון לון פחות מכשיעור, דאינון סברן שהיא פטורה והיא חייבת.

אישה שאלה את רבי מנא אם עיסה שנילושה לצורך הכנת אטריות חייבת בחלה, ואביו של רבי מנא הורה שהיא חייבת בחלה, שמא תימלך לעשותה פת. רבי בא בר זבדא הורה שעיסת מברין חייבת בחלה אף על פי שהוא עשוי לפורר את הלחם שנאפה ממנה לפירורים ולהחזירה לסולתה, וכן הורה רב בעניין עיסת כותח, שמא יעשה ממנה לחם של ממש ("חררה לבנה"). לאחר שנקבע שכל העיסות הללו חייבות בחלה, ביקש רבי מנא להכריז שאין לעשות את המאכלים הללו מכיכר לחם גדולה החייבת בחלה אלא דווקא מכיכר לחם קטנה שעיסתה פטורה מן החלה.

"פחות מכשיעור" מקביל, אפוא, ל"כלמודין" בדברי רבי יהודה בברייתא שבבבלי, ואילו "כשיעור" מקביל ל"כעבין". ואף על פי שיש להבחין בין הפתרון של רבי מנא בירושלמי לפתרון של הבבלי: לרבי מנא יש להכין חביצא מעיסה הפטורה מן החלה בכל מקרה ולרבי יהודה בברייתא שבבבלי צורת הלחם מוכיחה עליו שהוא נאפה לשם כותח, נראה שהגמרא מאמצת את שתי ההלכות אליבא דרבא וקובעת לפיהן את הברכה על חביצא אליבא דרבא: על חביצא העשויה מעיסה החייבת בחלה, דהיינו עיסה שיש עליה תואר לחם ("כעבין") או עיסה הנאפית לכדי "לחם גדול" החייב כשלעצמו בחלה ("כשיעור") מברכים "המוציא", ואילו על חביצא העשויה מעיסה שאינה חייבת בחלה, משום שהיא קטנה ואין עליה תואר לחם ("כלמודין"), מברכים "בורא מיני מזונות". רבא עצמו התייחס, כאמור, רק לעניין תוריתא דנהמא, וגם זאת לעניין ברכה ולא לעניין שיעור חלה, אבל בעקבות הקושיא של אבוי הגמרא מתרצת לדעתו שגם על פירורים הלקוחים מלחם גדול, בשיעור החייב בפני עצמו בחלה, מברכים "המוציא".

לפי זה אין לומר שרבא חולק על רב ששת. רב ששת ורבא הם בשיטה אחת: על פירורי לחם – ואפילו כאלה שהחזרו לסולתם – מברכים "המוציא", בתנאי שהם נתפוררו מלחם גדול או

מלחם שהייתה עליו תוריתא דנהמא, למעט לחם קטן הנאפה כ"למודין" לצורך הכנת חביצא בלבד. לרב יוסף, לעומת זאת, אין ברכת "המוציא" תלויה במעמד הלחם בשעת אפייתו אלא בשעת הברכה – ואף לחם שהייתה לו צורת הפת מברכים עליו "בורא מיני מזונות" אם נתפורר לפירורים הפחותים מכזית.

האם בעל הגמרא צדק במסקנה זו, שאף לרבא מברכים "המוציא" על פירורים שהם כסולת, ודברי רבא בעניין "תוריתא דנהמא" נאמרו לעניין צורת הפת בשעת אפייתה? המילים "והוא דאיכא עליה תוריתא דנהמא" מסתברות יותר כתיאור החביצא ולא כתיאור הלחם שממנו פוררו את החביצא. לכן נראה שתירוצו של בעל הגמרא, "בבא מלחם גדול", שלפי השחזור שלנו הנו אליבא דרבא, אינו משקף את עמדת רבא המקורית. נמצינו למדים שבמקור חלק רבא הן על רב יוסף הן על רב ששת, והציג עמדה שלישית: לרב יוסף מברכים "המוציא" על חביצא רק אם יש בה פירורים בגודל כזית, לרב ששת מברכים "המוציא" אף על חביצא שהיא כסולת, ואילו לרבא אין מברכים כלל "המוציא" על פירורי לחם, גדולים או קטנים, אלא אם כן נילושו הפירורים יחד לעיסה שיש לה "תוריתא דנהמא", וזאת בהתאם לשיטתו להלן לט ע"א-ע"ב, סוגיא כ, "צנומה": "מברך [המוציא] ואחר כך בוצע", ולכן אין מברכים "המוציא" על פת צנומה בקערה. אשר לקושיית אביי על רבא מן הברייתא "ליקט מכולן כזית ואכלן", נראה שרבא לא ראה שום קשר בין פתיית המנחות לברכת "המוציא". לפי התנא של משנה מנחות ו ד פותתים את המנחות לכזיתים לא משום ברכת "המוציא", כפי שפירש רב יוסף, אלא מסיבה אחרת, כגון גזרת הכתוב בספרא נדבה פרק יב, הלכה ד: "אותה לפתים ואין פתיה לפתים", או הטעם המובא על ידי רבי שמעון בתוספתא מנחות ח ט: "כדי שיהא שולט בהן לקמצן".²⁸ לפי תנא דבי רבי ישמעאל מברכים "המוציא" גם על פירורים שאין להם תוריתא דנהמא, ואף יוצאים בהם ידי מצה בפסח. אך רבא, כמו רב יוסף, אינו מסכים עם תנא דבי רבי ישמעאל, ולדעתו הברייתא "ליקט מכולן" אינה אליבא דהלכתא כלל, משום שאת המנחות פותתים לכזיתים, כדעת רבי שמעון.²⁹

עיוני פירוש

[3-1] אמר רב יוסף: האי חביצא דאית ביה פרורין כזית – בתחלה מברך עליו המוציא לחם מן הארץ ולבסוף מברך עליו שלש ברכות; דלית ביה פרורין כזית – בתחלה מברך עליו בורא מיני מזונות ולבסוף ברכה אחת מעין שלש. אמר רב יוסף: מנא אמינא לה – דתניא: היה עומד ומקריב מנחות בירושלים, אומר: ברוך שהחיינו וקימנו והגיענו לזמן הזה; נטלן לאכלן – מברך המוציא לחם מן הארץ, ותני עלה: וכולן פותתן כזית. אמר ליה אביי: אלא מעתה, לתנא דבי רבי ישמעאל דאמר פורכן עד שמחזירין לסלתן, הכי נמי דלא בעי ברוכי המוציא לחם מן הארץ

ראו לעיל, מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: דברי רב יוסף". רב יוסף לא היה היחיד שקשר בין פתיית המנחות לכזיתים לברכת "המוציא". במקבילה חלקית לסוגיא שלנו שבירושלמי ברכות ו א, י ע"א, נאמר:

תני רבי חיאיא אין מברכין על הפת אלא בשעה שהוא פורס...
עד כמה יפרוס? רבי חננא ורבי מנא: חד אמר עד כזית. וחרנה אמר עד פחות מכזית.

28 ראו דיון במקור זה להלן, עיוני הפירוש לפיסקאות [1-2].

29 וראו להלן, הערה 32, שם שיערנו שלדעת רבי שמעון בתוספתא מנחות ח ט ומשנה מנחות ו ד פותתים את המנחות לכזיתים לכל היותר, שלא כפי שפירש רב יוסף בסוגיא שלנו שפותתים אותם לכזית לכל הפחות. לפי זה אפשר שרבא סבור כרבי שמעון ומעמיד את הברייתא "ליקט מכולן" אליבא דרבי שמעון, ומדובר בפתיית הפחותים מכזית אך גדולים בהרבה מ"כסולתן", ויש עליהם תוריתא דנהמא.

מאן דמר כזית, כיי דתנינן תמן: וכולן פתיתין כזית.
מאן דמר עד פחות מכזית, תני רבי ישמעאל: אפילו מחזירה לסולתה.

תני: כל שאומר אחריו שלשה ברכות אמר לפניו המוציא לחם מן הארץ, וכל שאין אחריו שלש ברכות אין אומר לפניו המוציא לחם מן הארץ.
התיבון: הרי פחות מכזית, הרי אין אומ' לאחריו ג' ברכו', מעתה לא יאמרו לפניו המוציא לחם מן הארץ!
רבי יעקב בר אחא אמר: לשאר המינין נצרכה.

לפי הברייתא של רבי חייא מברכים על הפת בשעה שהוא פורס, ובלשון המקבילה להלן בבבלי ברכות לט ע"א (סוגיא ב, "צנומה", פיסקא [2]), "אמר רבי חייא: צריך שתכלה ברכה עם הפת". אחד מהאחרונים שבאמוראי ארץ ישראל שפעלו כמה דורות אחרי רב יוסף, רבי חנינא או רבי מנא, סבר שאם מברכים בשעת הפריסה ממש ולא לפני כן אין לפרוס את הלחם לפרוסות הקטנות מכזית, כדי שתחול הברכה עם אמירתה על פרוסה של כזית לפחות, וכפי ששינונו במשנה מנחות ו ד, "וכלן פתיתין כזית". לדעת חברו של אמורא זה, לעומת זאת, ניתן לפרוס את הלחם לפרוסות של פחות מכזית, וכשיטת רבי ישמעאל שלפיה ניתן לפורר את המנחה עד שמחזירה לסולתה.

אך יש הבדל גדול בין דברי רב יוסף בסוגיא שלנו לבין דברי האמורא הארץ-ישראלית בסוגיא ההיא. מלשון הירושלמי נראה שכל זה אינו אלא לכתחילה, בשעת פריסת כיכר שלמה, ולשיטת רבי חייא שמברכים בשעת הפריסה ולא לפני כן. הירושלמי מניח שלכל הדעות מברכים "המוציא" גם על פרוסת פת הפחותה מכזית, וסמוך לאחר מכן מקשה בעל הסוגיא בירושלמי מברייתא שלפיה "כל שאין לאחריו שלש ברכות אין אומר לפניו המוציא...", ותמה על האפשרות שלא יברכו "המוציא" על פת פחותה מכזית. נראה שתמיהה זו אינה רק אליבא דמאן דאמר "עד פחות מכזית", אלא פשוט הוא לירושלמי שברכת "המוציא" נאמרת על פת כל שהיא, ולא נחלקו בירושלמי אלא בשאלה כיצד מן הראוי לפרוס את הלחם – האמורא שהתבסס על משנה מנחות ו ד סבר שמן הראוי לכתחילה לפרוס כיכר לחם למנות חשובות של כזיתים, ואילו חברו סבר שאין להקפיד על כך, שכן רבי ישמעאל סבר שניתן לפורר את המנחה עד שמחזירה לסולתה.

בארץ ישראל פירשו אפוא שדברי רבי חייא, שלפיהם מברך בשעת פריסת הלחם, והשיטות השונות בקשר לגודל הפרוסות, אינם אלא לכתחילה. אבל רב יוסף אינו הבבלי היחיד שסבר שמברכים "בורא מיני מזונות" על פרוסת לחם הפחותה מכזית. בסוגיא ב, "צנומה", להלן לט ע"א, מסיק רבא מדברי רבי חייא "צריך שתכלה ברכה עם הפת" שאין מברכים כלל "המוציא" שלא בשעת פריסת הלחם, וממילא הברכה על פת שהיא כבר צנומה בקערה אינה "המוציא" אלא "בורא מיני מזונות".³⁰

האם יש קשר ישיר בין מחלוקת רבי חנינא ורבי מנא שבירושלמי ומחלוקת רב יוסף ורב ששת בסוגיא שלנו? כמובן, אין אפשרות לומר שרב יוסף ורב ששת התבססו על דברי רבי חנינא ורבי מנא ופירשו אותם לא רק לעניין פריסת הלחם לכתחילה אלא גם לעניין עיקר הברכה, שכן האמוראים הבבליים קדמו לאמוראים הארץ-ישראליים בכמה דורות. אך נראה שרבי חנינא ורבי מנא הכירו בצורה זו או אחרת את דברי רב יוסף בעניין עיקר הברכה, ואת דברי אביי שבסוגיא שלנו, ושאו מהם הראה למחלוקתם ונימוקיהם באשר לפריסת הפת לכתחילה. הרי ההלכה המיוחסת לתנא דבי רבי ישמעאל, שלפיה פותתים את המנחות "עד שמחזירן לסולתן", אינה מתועדת בשום מקום פרט למובאה בדברי אביי בסוגיא שלנו בבבלי ובדברי עורך הסוגיא המקבילה בירושלמי. קשה להעלות על הדעת שעמדה תנאית חשובה בעניין המנחות, שלא נשתמרה בספרא, במשנה מנחות³¹ או בתוספתא מנחות, נשתמרה במקרה אך ורק בשתי סוגיות

30 שלא כפירוש הראשונים לסוגיא ההיא שלפיו אף זה אינו אלא לכתחילה, בשיש לו כיכר שלם לבצוע עליו, ובאין לו מברך "המוציא" על פת הצנומה בקערה גם לרבי חייא. ראו הדין שלנו בסוגיא ההיא, עיוני הפירוש לפיסקאות [1]-[2].

תלמודיות מקבילות בעניין ברכות הנהנין, בבבלי ובירושלמי. הדעת נותנת שיש תלות ישירה בין השניים. ומכיוון שלא ייתכן שאביי הכיר את החומר התנאי דרך דברי עורך הירושלמי בקשר למחלוקת בין שני אמוראי ארץ ישראל שחיו מאה שנים אחריו, נראה שעורך הסוגיא בירושלמי הכיר את המימרא של אביי בצורה זו או אחרת, ואפשר שהוא הדין לרבי חיינא ורבי מנא עצמם: הם הכירו את המשא ומתן שבסוגיא שלנו, ובעקבותיו נחלקו אף הם בשאלה דומה, עד כמה יפרוס את הפת לכתחילה לאחר שבירך עליה "המוציא", בבחינת "בעיקר הברכה כוליה עלמא לא פליגי, כי פליגי בפריסת הפת לכתחילה, מר סבר בכזית ומר סבר אף בפחות מכזית".

ישנה גם עדות נוספת לכך שההיכרות של הסוגיא שבירושלמי עם עמדת התנא דבי רבי ישמעאל משנית היא, ויסודה במימרת אביי. מן המובאה של עמדה זו בירושלמי, "אפילו מחזירה לסולתה", עולה שלתנא דבי רבי ישמעאל אינו חייב לפורר את המנחות עד שמחזירן לסולתן, אלא מותר לו לעשות כן. לעומת זאת אביי מצטט את דברי התנא דבי רבי ישמעאל בלשון "פורכן עד שמחזירן לסולתן", ללא "אפילו", וניתן לפרש את הדברים כאילו לשיטה זו חייב להחזיר את המנחה לסולתה. על פי עיון בוויקרא פרק ב, בתוספתא מנחות ח ט וספרא נדבה פרק יב, הלכה ד, מסתבר שבדברי תנא דבי רבי ישמעאל הם דווקא: פתיתת המנחות היא עד שמחזירן לסולתן. בוויקרא פרק ב מתוארת דרך הקרבתם של כמה סוגי מנחות, מנחת סולת, מנחה מאפה תנור, מנחה על המחבת ומנחת מרחשת:

(א) וּנְפֹשׁ פִּי תִקְרִיב קָרְבָּן מִנְחָה לַה' סֶלֶת יִהְיֶה קָרְבָּנוֹ וְיִצַק עָלֶיהָ שֶׁמֶן וְנָתַן עָלֶיהָ לְבִנָּה: (ב) וְהִבִּיאָהּ אֶל בְּנֵי אֱהֲרֹן הַכֹּהֲנִים וְקִמַּץ מִשֶּׁם מֵלֵא קִמְצוּ מִסֶּלֶתָהּ וּמִשֶּׁמֶנָּה עַל כָּל לְבַנְתָּהּ וְהִקְטִיר הַכֹּהֵן אֶת אֲזִכְרֹתָהּ הַמִּזְבֵּחַ אֲשֶׁר רֵיחַ נִיחֹחַ לַה': (ג) וְהִנּוֹתְרָת מִן הַמִּנְחָה לְאֱהֲרֹן וּלְבָנָיו קֹדֶשׁ קֹדָשִׁים מֵאֲשֵׁי ה': (ד) וְכִי תִקְרַב קָרְבָּן מִנְחָה מֵאִפֶּה תִנּוֹר סֶלֶת חֲלוֹת מִצַּת בְּלוֹלֹת בְּשֶׁמֶן וְרִקְיָקִי מִצוֹת מְשֻׁחִים בְּשֶׁמֶן: (ה) וְאִם מִנְחָה עַל הַמִּחְבֵּת קָרְבָּנָהּ סֶלֶת בְּלוֹלָה בְּשֶׁמֶן מִצָּה תִהְיֶה: (ו) פְּתוֹת אֲתָהּ פְּתִים וְיִצַקְתָּ עָלֶיהָ שֶׁמֶן מִנְחָה הוּא: (ז) וְאִם מִנְחַת מִרְחֶשֶׁת קָרְבָּנָהּ סֶלֶת בְּשֶׁמֶן תַּעֲשֶׂה: (ח) וְהִבִּיאָהּ אֶת הַמִּנְחָה אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה מֵאֵלָהּ לַה' וְהִקְרִיבָהּ אֶל הַכֹּהֵן וְהִגִּישָׁהּ אֶל הַמִּזְבֵּחַ: (ט) וְהִרִים הַכֹּהֵן מִן הַמִּנְחָה אֶת אֲזִכְרֹתָהּ וְהִקְטִיר הַמִּזְבֵּחַ אֲשֶׁר רֵיחַ נִיחֹחַ לַה': (י) וְהִנּוֹתְרָת מִן הַמִּנְחָה לְאֱהֲרֹן וּלְבָנָיו קֹדֶשׁ קֹדָשִׁים מֵאֲשֵׁי ה':

במנחת סולת הכוהן קומץ "מלוא קומצו" אזכרה מן הסולת ומקטיר אותה, והנותרת מן המנחה נאכלת לכוהנים. הקטרת האזכרה מוזכרת גם במנחות האחרות, אך בהרמה ולא בקמיצה. אך לפי משנה מנחות ו א כל המנחות הללו נקמצות, ולפי משנה ד שם כולן צריכות פתיתה, ופתיתה זו היא לצורך קמיצה. פשוט הוא שלתנא דבי רבי ישמעאל מחזיר לסולת דווקא, שכן קמיצה נאמרה בסולת דווקא, ולשון זה אינו שייך בפרוסת לחם בגודל כזית, שניתן להרימה בבת אחת.³²

[1] אמר רב יוסף: האי חביצא דאית ביה פרורין כזית – בתחלה מברך עליו המוציא לחם מן הארץ ולבסוף מברך עליו שלש ברכות; דלית ביה פרורין כזית – בתחלה מברך עליו בורא מיני מזונות, ולבסוף ברכה אחת מעין שלש.

31 כאמור בהערה 19 לעיל, ייתכן שתנא קמא במשנה מנחות ו ד סובר כתנא דבי רבי ישמעאל, אך לא מפורש שם "עד שמחזירן לסולתן".

32 כפי שראינו, רבי שמעון חולק על תנא דבי רבי ישמעאל וסובר שיש לפתות לכזיתים דווקא, "כדי שיהא שולט בהן לקמצן" (תוספתא מנחות ח ט), דהיינו להקל על הקמיצה. נראה שבתוספתא הכוונה היא לפתיתים של כזית לכל היותר, ולא כפי שפירש רב יוסף, כזית לכל הפחות. על הקושי לקמץ מנחות מחבת ומרחשת מעידות מימרא וברייתא בבבלי מנחות יא ע"א, שתחילת עניינה במנחת סולת: "היכי עביד? אמר רב זוטרא בר טוביה אמר רב: חופה שלש אצבעותיו עד שמגיע על פס ידו וקומץ. תניא נמי הכי: מלא קומצו – יכול מבורך? ת"ל: בקומצו; אי בקומצו, יכול בראשי אצבעותיו? ת"ל: מלא קומצו, הא כיצד? חופה שלש אצבעותיו על פס ידו וקומץ. במחבת ובמרחשת, מוחק בגודלו מלמעלה ובאצבעו קטנה מלמטה, וזו היא עבודה קשה שבמקדש". מן הברייתא עולה בבירור שקמיצת הסולת קשה, אך קמיצת מנחות מחבת ומרחשת קשה עוד יותר, משום

נוספה ההתייחסות לברכה אחרונה.³³ אך לשיטתנו נראה ברור שבעל הגמרא במנחות השמיט את ההתייחסות לברכה האחרונה משום שכל מבוקשו היה להביא את דברי אביי בצמוד למימרות של רב יוסף, ולצורך כך ביקש לקצר בדברי רב יוסף שלא היה להם קשר ישיר לפתיחת המנחות.

חביצא

הראשונים נחלקו במתכון המדויק של החביצא: רבנו חננאל והערך פירשו שמדובר בפירורים ששמים במרק, כעין הקרוטונים שלנו.³⁴ לפי רש"י מדובר בתבשיל³⁵ או בפירורים מטוגנים,³⁶ ואילו רב האי גאון פירש שמדובר בפירורי לחם שנדבקו יחד ללא בישול על ידי דבש,³⁷ ובעלי התוספות ואחרים פירשו שמדובר בפירורי לחם שנדבקו יחד על ידי מרק או חלב או דבש או שמן.³⁸

אך לעיל, בדיון בסוגיא ט, "דייסא", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה", פירשנו שאין חביצא אלא פירורי הלחם עצמם; וכבר הצביעו חוקרים על כך שחב"ס בארמית פירושו לכתוש או לפורר, וחב"ץ הוא צורת משנה של חב"ס.³⁹ לפירוש זה נוח יותר לפרש את דברי בעל הגמרא "בשערסן" [5] ואת דברי רבא "והוא דאיכא עליה תוריתא דנהמא" [10]: המילה "חביצא" כשלעצמה מתייחסת לפירורי הלחם עצמם, אך בדרך כלל אין אוכלים אותם בפני עצמם אלא בדרכים שתוארו על ידי הראשונים. למקצת מאכלי ה"חביצא" הללו יש "תוריתא דנהמא", משום שחזור ו"עורס" אותם, דהיינו מדביק אותם זה לזה בצורת כיכר לחם.

[2] **דתניא: היה עומד ומקריב מנחות בירושלים, אומר: ברוך שהחיינו וקימנו והגיענו לזמן הזה; נטלן לאכלן – מברך המוציא לחם מן הארץ.**

ברייתא זו מובאת בתוספתא ברכות ה כב:

היה מקריב מנחות בירושלים או ברוך שהגיענו לזמן הזה. כשהוא מקריבן או בר' אש' קד'

הפתייתים הגדולים אינם נקמצים היטב בין שלוש האצבעות וכף היד. רבי שמעון בתוספתא מנחות פירש, אפוא, שפתייתים את המנחות הללו לפתיים של פחות מכוית כדי לשלוט בהן לקמצן, וזה היסוד לקביעת משנה מנחות ו ד ש"כולן פתייתן כוית". אף לדעת ש' ליברמן (לעיל, הערה 18) פותחים את המנחות לכויתם לכל היותר, אך לא דווקא משום קמיצה, אלא משום ש"יותר מכויתים אינם נבללים יפה" בשמן, והוא מציין לירושלמי דמאי ה ה, כד ע"א, עיין שם. לא ירדתי לסוף דעתו בעניין זה, שהרי טעמו של רבי שמעון מפורש בתוספתא, "כדי שיהא שולט בהן לקומצן". ושמא לדעתו כויתים דווקא, לא יותר מכן משום שאינם נבללים יפה, ולא פחות מכן כדי שיהא שולט בהם לקומצן, וכפי שפירש רב יוסף. אך כפי שהראינו בפנים, מבבלי מנחות יא ע"א נראה ברור שקשה לשלוט באזכרת המנחה לקומצה משום שהיא גדולה מדי, ועל הכוהן למחקה בין אצבעותיו בשעת הקמיצה. רבי ישמעאל אף דרש להחזיר את המנחות לסולתן לפני הקמיצה, שכן קמיצה נאמרה בסולת דווקא. אך לפי הספרא אין מפוררים אותם לחלוטין לפירורים, ונראה שרב יוסף לא הכיר את התוספתא, והוא פירש את המשנה במשמעות פתייתים שגודלם המינימלי הוא כוית.

33 וייס (לעיל, הערה 11), עמ' 27.

34 פירושי רבינו חננאל למסכת ברכות, מהד' מצגר (לעיל, סוגיא א הערה 9) עמ' עט, ד"ה אמר רב יוסף; הערוך השלם (לעיל, הערה 4), כרך ג, עמ' 335, ערך "חבץ 2".

35 רש"י ברכות לו ע"ב, ד"ה חביצא; אך השו"ר רש"י מנחות עה ע"ב, ד"ה האי חביצא. על המילה "שלייקו" שבה מתרגם רש"י חביצא ראו, A. Darmesteter et D.S. Blondheim, *Les gloses francaises dans les commentaries talmudiques de Raschi*, Paris 1929, p.150-151, no. 1101; מ' קטן, אוצר לעזי רש"י, ירושלים תש"ס, חלק ב, עמ' 19, מספר 34, ועמ' 151, מספר 2018. כן פירש הריטב"א ברכות לו ע"ב, ד"ה אמר רב יוסף.

36 ראו המובאה מדברי רש"י אצל תלמיד רבנו יונה ברכות לו ע"ב, ד"ה האי חביצא (דפי הרי"ף כו ע"א).

37 אוצר הגאונים (לעיל, סוגיא ב הערה 54), חלק א – התשובות, עמ' 87.

38 תוספות ברכות לו ע"ב, ד"ה חביצא ("על ידי מרק או על יד חלב"); תוספות רבינו יהודה שירליאון שם, ד"ה חביצא ("חלב ודבש"); תלמיד רבנו יונה ברכות לו ע"ב, ד"ה לפיכך (דפי הרי"ף כו ע"ב), בשם רב האי גאון ורב נתן בעל הערוך (!) ("עם הדבש או עם המרק"); רשב"א ברכות לו ע"ב ד"ה אמר רב יוסף בשם רבנו תם ("שמן ודבש").

39 ראו לעיל, הדיון בסוגיא ט, "דייסא", מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה", וצינונים לדברי ש"י פרידמן ומ' סוקולוף בהערות 15-17 שם.

במצו' וצו' להקריב מנחות. כשהוא אוכלן או' המוציא לחם מן הארץ. היה מקריב זבחים בירושלם אומ' ברו' שהגיע' לזמן הזה, כשהוא מקריבן או' ברוך אשר קדש' במ' וצו' להקריב זבחים, וכשהוא אוכלן או' בר' אשר קד' במצ' וצונו לאכל זבחים.

הראשונים נחלקו אם המברך "שהחיינו" הוא הכוהן המקריב בפועל או הישראל שהביא את המנחה או את הזבח, וכן נחלקו בטעם אמירת "שהחיינו".⁴⁰ רש"י בברכות פירש שמדובר בישראל שלא הקריב מנחות זה ימים רבים,⁴¹ ואילו במנחות הביא רש"י שני פירושים אחרים: שמדובר בכוהן שלא הקריב מנחה מימיו, או שהקריב מנחה חדשה כגון העומר.⁴² התוספות וראשונים אחרים פירשו שמדובר בכוהן המקריב בתחילת משמרו.⁴³ הרמב"ם בתשובה פירש שמדובר בכוהן, והוא מברך "שהחיינו" משום שמדובר ב"מצוה שאינה תדירה, ואין האדם מתמיד בעשייתה בכל עת",⁴⁴ אך בהלכות תמידין ומוספין ז יח פירש הרמב"ם שהכוהן מברך "שהחיינו" רק אם מקריב מן החדש, כשהברכה מוסבת על הדגן.

[6-3] אמר ליה אביי: אלא מעתה, לתנא דבי רבי ישמעאל דאמר, פורכן עד שמחזירן לסלתן, הכי נמי דלא בעי ברוכי המוציא לחם מן הארץ! וכי תימא הכי נמי, והתניא: לקט מכולן כזית ואכלן, אם חמץ הוא – ענוש כרת, ואם מצה הוא – אדם יוצא בו ידי חובתו בפסח... והוא שאכלן בכדי אכילת פרס.

הראשונים מניחים שהקשר המקורי של ברייתא זו אבד. כאמור, רוב הראשונים פירשו שמדובר במי שליקט פתיתים מכיכרות העשויות מחמשת המינים בפסח,⁴⁵ אך בפרשנות שלנו לסוגיא המשוחזרת ולסוגיא הנוכחית אימצנו את פירוש רש"י⁴⁶ שלפיו הברייתא המובאת על ידי אביי בפיסקא [4], והמשכה בפיסקא [6],

[4] לקט מכולן כזית ואכלן, אם חמץ הוא – ענוש כרת, ואם מצה הוא – אדם יוצא בו ידי חובתו בפסח. [6] והוא שאכלן בכדי אכילת פרס,

עוסקת במנחות. וזה לשון רש"י:

והתניא לקט מכולן – פתיתי המנחות. כזית כו' – ומדקאמר יוצא בו ידי חובתו בפסח משום אכילת מצה, דמצות עשה היא דכתיב בערב תאכלו מצות, והתם לחם בעינן, דכתיב בה לחם עוני, אלמא: לחם הוי, ומברך המוציא, והא מתניתין על כרחך רבי ישמעאל היא, דהא קתני לקט מכולן כזית – אלמא בפתיתין פחותין מכזית קאי... הכא במאי עסקינן – ובשלא ערסן היא, וכדקאמרת; והא דקתני דחשיב למיהוי לחם – בבא מלחם גדול ונשאר מן הלחם שלא נפרס כולו, אבל אם נפרס כולו – לא חשיבי פתיתין הפחותים מכזית, ולא מברכינן המוציא, ואין יוצא בהן ידי חובת מצה בפסח.

אך מכיוון שלא צוין הקשר אחר לברייתא בסוגיא, והברייתא אינה מוכרת לנו ממקום אחר, נראה פשוט לא רק שעניינה מנחות, אלא שמדובר בהמשך דברי תנא דבי רבי ישמעאל "פורכן עד שמחזירן לסולתן", ברייתא שאף היא אינה מוכרת לנו משום מקום אחר, פרט למקבילה של הסוגיא שלנו בירושלמי המאוחרת לדברי אביי כאן. אביי שולל בביטחון רב את האפשרות שתנא

40 ראו ציונים ודיון אצל ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, חלק א, זרעים (לעיל, סוגיא ב הערה 3), עמ' 87-88.

41 רש"י ברכות לו ע"ב, ד"ה ומקריב מנחות וד"ה אומר ברוך שהחיינו.

42 רש"י מנחות עה ע"ב, ד"ה היה עומד ומקריב מנחות בירושלים. וראו מובאה של רש"י בתוספות שם, ד"ה היה עומד, ומובאה מנוסח רש"י שנדפס בהוצאת ראם מכתב יד אצל ליברמן (לעיל, הערה 40): "היה עומד כהן שלא הביא מנחה בשנה זו. לישנא אחרתא ישראל שלא הביא מנחה מימיו".

43 תוספות, תוספות רבנו יהודה שרליאון, תוספות הרא"ש, רשב"א וריטב"א ברכות לו ע"ב, ד"ה היה עומד; תוספות מנחות עה ע"ב, ד"ה היה עומד.

44 תשובות הרמב"ם, מהד' י' בלאו, ירושלים תשמ"ו, כרך א, עמ' 271 (תשובה קמא).

45 ראו לעיל, מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: הקשיים בסוגיא", שאלה 5, המובאה מתוספתא פסחים שם, והציונים בהערות 12-13 לעיל.

46 ראו לעיל, מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: דברי אביי והדיון בהם".

דבי רבי ישמעאל עצמו סבור שמברכים על לחם שהוחזר לסולת "בורא מיני מזונות", בלשון "וכי תימא הכי נמי, והתניא..." משום שמדובר בהמשך הברייתא של תנא דבי רבי ישמעאל עצמו:

[3] תנא דבי רבי ישמעאל: פורכן עד שמחזירין לסולתן. [4] לקט מכולן כזית ואכלן, אם חמץ הוא – ענוש כרת, ואם מצה הוא – אדם יוצא בו ידי חובתו בפסח. [6] והוא שאכלן בכדי אכילת פרס.

אימצנו לעיל את פירוש רש"י חוץ מפרט אחד, ההסבר של רש"י לביטוי "בא מלחם גדול". לפירושו, "בא לחם גדול" פירושו שהמנחות שהוחזרו לסולתן באו מלחם אחד גדול לפני פירורן, ולפי תירוץ זה לזאת התכוון רבא כשאמר "והוא דאיכא עליה תוריתא דנהמא".⁴⁷ אך משהוסבה קושיית אביי על רב יוסף במקום על רבא כבר לא היה פירוש זה אפשרי, שכן רב יוסף מדבר בבירור על גודל הפירורים ולא על גודל הלחם שממנו נלקחו הפירורים. את הסוגיא במתכונת הנוכחית יש לפרש, אפוא, כרש"י, או כפירוש החלופי שהצענו לעיל שלפיו בירך "המוציא" על המנחות בשעת פתיתתן לפני שהוחזרו לסולתן, כשהיו בהן עדיין פירורים גדולים מכזית.

אך כאמור, הראשונים הקשו על רש"י שתי קושיות:

(א) לפי משנה מנחות ה א, "כל המנחות באות מצה, חוץ מחמץ שבתודה ושתי הלחם שהן באות חמץ", ואילו לפי הברייתא שלנו "לקט מכולן כזית ואכלן, אם חמץ הוא ענוש כרת".⁴⁸

(ב) לפי משנה פסחים ב ה, "חלות התודה ורקיקי נזיר, עשאן לעצמו – אין יוצא בהן, עשאן למכור בשוק יוצאין בהן", ובבבלי שם לו ע"ב מובא מדרש הלכה: "בכל מושבתיכם תאכלו מצות – מצה הנאכלת בכל מושבות", ואילו מנחות אינן נאכלות אלא בירושלים.⁴⁹

בעל פני יהושע ביקש להשיב על הקושיות הללו אליבא דרש"י כדלהלן:

ולכאורה היה נראה לי ליישב דהא דקתני אם חמץ הוא היינו בלחמי תודה ושתי הלחם, והא דקתני אם מצה הוא היינו בשאר מנחות, ואפ"ה שפיר שייך בכה"ג למיתני לקט מכולן דלצדדים קאמר, כדאשכחן בכה"ג טובא בש"ס, אלא דבלא"ה יש לפרש עוד בפשיטות יותר דאיירי אפילו בכל המנחות ממש, והא דקתני אם חמץ הוא היינו כשנתחמצו באונס. ולא אתי לאשמעינן אלא דשייך בכה"ג במנחות ענוש כרת בפסח. עוד ראיתי בחידושי הרשב"א ז"ל שהקשו בתוס' על פרש"י במה שמפרש דקאי אמנחות דא"כ היאך קתני אם מצה הוא אדם יוצא ידי חובתו דהא בפסחים [לו ע"ב] ממעטינן להו מדכתיב בכל מושבותיכם דבעינן מצה הנאכלת בכל מושבות. ולענ"ד משום הא נמי לא איריא דהך דרשה דבכל מושבותיכם פלוגתא דתנאי היא שם בפסחים וא"כ שפיר מצינו למימר דהאי תנא דברייתא דקתני לקט מכולן לית ליה הנך דרשות, כן נראה לי ליישב שיטת פרש"י שכתב הרשב"א ז"ל בחידושו שהוא ג"כ שיטת פירוש רב האי גאון ז"ל, ועל פי' התוס' וסייעתם יש להקשות דלפירושם לא אתי שפיר הא דקאמר אביי אלא מעתה לתנא דבי ר"י כו' ומסיק בדבריו וכ"ת ה"נ והתניא לקט מכולן דמשמע דבעי לסתור האי וכי תימא כסוגיית הש"ס בכל דוכתי והא ודאי ליתא דכיון דהך ברייתא לא איירי כלל במנחות שנדבקים ע"י מרק ושמן אלא בחמשת מיני תבואות שנאפות בעיניהו ואם כן תו לא דמי כלל לחביצא ועוד דאכתי בקצרה הוי ליה לאביי לאותובי לר"י מעיקרא מהך ברייתא דלקט מכולן וכל זה צריך ליישב לשיטת תוס' וסייעתם משא"כ לפרש"י ורב האי גאון אתי שפיר כדפרישית ודוק היטב.⁵⁰

בעל פני יהושע עצמו מציע תחילה שמדובר בלחמי תודה שבהם יש שלושה סוגי מצה, "חלות מצות בלולות בשמן ורקיקי מצות משוחים בשמן וסלת מרבכת חלת בלולות בשמן", וסוג אחד חמץ, "חלות לחם חמץ" (ויקרא ז ג), אך הוא העדיף לפרש שמדובר במנחות מצה רגילות שהחמיצו באונס בפסח.

47 ראו לעיל, מדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: דברי אביי והדיון בהם" ומדור "מהלך הסוגיא ותולדותיה: שני פירושים לתוריתא דנהמא".

48 ראו ציונים לעיל, הערה 14.

49 ראו ציונים לעיל, הערה 15. וראו קושיות נוספות אצל תוספות רבנו יהודה שם. מדרש הלכה זה נאמר אמנם לענין ביכורים ולא לענין מנחות, אבל גם מנחות, כמו ביכורים, אינן נאכלות מחוץ לירושלים.

והנה כבר פסל בעל המאור את האפשרות שמדובר בלחמי תודה, בלשון זה: "והלא לחמי תודה אין להם פתיתה".⁵¹ בלחמי תודה אין אזכרה הקרבה על גבי המזבח, וממילא אין צורך בקמיצה או פתיתה, אלא לחם מכל סוג הוא תרומה הנאכלת לכוהן המקריב את הבשר, ותשעה לחמים מכל סוג נאכלים לבעלים. ולא זו בלבד שאין צורך בפתיתה לצורך קמיצה, אלא שנוי בפירוש בספרא צו, פרשה ז, הלכה א, ומשנה מנחות ז ב שהכוהן צריך ליטול לחם שלם מכל סוג בתור תרומה: "אחד (ויקרא ז יד) – שלא יטול פרוס". אמנם גם בעל המאור סבור כרש"י שהברייתא עוסקת במנחות, אלא שלדעתו הבבא "אם חמץ הוא ענוש כרת" מתייחסת ל"כיוצא בו בחולין", כלומר: אם ליקט מפתיתי המנחות כזית מצה ואכלם בכדי אכילת פרס יוצא ידי חובת מצה בפסח, ואם היו לו פתיתי חמץ כיוצא באלו וליקט מהם כזית בפסח ואכלם בכדי אכילת פרס, חייב כרת. אפשרות זו נראית יותר מן ההצעה של בעל פני יהושע שמדובר במנחה שהחמיצה באונס.

אין לקבל את הצעתו הראשונית של הפני יהושע שמדובר בשתי הלחם. אלו אינם קרבים אלא בשבועות, ולא ייוותרו עד לפסח הבא. אך לולא דמסתפינא הייתי מציע בכל זאת לאמץ את הצעתו שמדובר בלחמי תודה. קרבן תודה גם הוא אינו קרב בערב פסח לפי הבבלי,⁵² אך כבר הראה ש' ליברמן שאין זו אלא הלכה בבבלי מאוחרת, ולפי ירושלמי פסחים א ה, כז ע"ד, אכן הקריבו תודה בערב פסח.⁵³

אמנם אין אזכרה בלחמי תודה; אף אחד מארבעים לחמי התודה אינו קרב על גבי המזבח, ולכן אין צורך לפתות אותם או לקמוץ אותם. ואף על פי כן, אפשר שלאחר נטילת ארבעה לחמי התרומה נהגו הכוהנים לפתות אותם לפתים כשאר המנחות, ואולי כך נהגו גם המקריבים בתשעת הלחמים הנותרים מכל סוג. הרי לשיטתנו תנא דבי רבי ישמעאל דרש שמחזירים את המנחות האפיות לסולתן משום שקמיצה נאמרה בסולת דווקא, ומצאנו שגם אחד מסוגי לחמי התודה נקרא "סולת מורבכת חלות בלולות בשמן", ואפשר אם כן שנהגו לפתות לפתים או להחזירו לסולתו.⁵⁴ זאת ועוד: את הלשון "ליקט מכולן כזית ואכלן" ניתן בנקל להסב על תשע המצות מכל סוג או לחמי החמץ הנאכלים לבעלים, בין אם פירך את הכיכרות או את המצות לפירורים ובין אם השאירן שלמות. אם ליקט אדם מתשע כיכרות או מצות פירורים המצטרפים לכזית, הדעת נותנת שאין על הפירורים הללו, שהם בגודל תשיעית הזית, "תוריתא דנהמא", ובצדק הקשה אביי על רבא מברייתא זו, לפי השחזור שלנו. על כך משיבה הגמרא אליבא דרבא "בבא מלחם גדול", ואם מדובר במי שליקט תשיעיות הזית מתשע כיכרות אפשר אף לפרש כרש"י שלפי מסקנת הגמרא לחמי התודה עדיין בעינם, ולא פותת אותם לפתים, אלא בצע מכל מצה שלמה פירור בגודל תשיעית הזית.

לפי זה אין לפרש כפי שהצענו לעיל שהברייתא "ליקט מכולן" היא המשך דברי תנא דבי רבי ישמעאל, שהרי אין המדובר במי שהחזיר את המצות לסולתן. אם נאמץ פרשנות זו לברייתא "ליקט מכולן", אזי עלינו להניח שמדובר בברייתא אחרת שעניינה מנחות בכלל, או לחמי תודה בפרט.

50 פני יהושע לברכות לו ע"ב, ד"ה בתוספות ד"ה לקט מכולן.

51 בעל המאור על אתר, ד"ה והא דתניא לקט מכולן כזית, דפי הרי"ף כז ע"ב. נראה פשוט שבעל פני יהושע לא ראה את פירוש בעל המאור על אתר.

52 פסחים יג ע"ב, ביצה יט ע"ב.

53 ראו ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, חלק ד, מועד, ירושלים תשנ"ג, עמ' 477.

54 יש לציין גם שאף על פי שלפי המסורת הרווחת בתורה שבעל פה סוג זה הנו עיסת סולת מבושלת במים שבוללים אותה בשמן, בתרגום המיוחס ליונתן לויקרא ז יב מצאנו מסורת אחרת בעניין זה: "סלת מרבכת חלת בלולות בשמן" מיתרגמת "קימחא מטגנא פתיכא במשח זיתא", דהיינו קמח מטוגן מעורבב בשמן זית, ללא תוריתא דנהמא של ממש. ואף על פי שאין לפרש כן אליבא דבעל הגמרא שלנו, המעמיד את הברייתא "בבא מלחם גדול", פירוש זה פותח בפנינו ריבוי אפשרויות בפרשנות הביטוי "סולת מרבכת חלות משוחות בשמן", ואפשר שלדעה אחרת הוחזרו לסולתן בשלב זה או אחר.